

PRIKAZ

PLATONOV – “APSURDIST” PROTIV VLASTITE VOLJE

Hans Günther, *Andrej Platonov und das Absurde*, Berlin: Frank&Timme Verlag für wissenschaftliche Literatur, 2024, 132 str.

Riječi koje je M. Gorkij uputio Andreju Platonovu nakon što je pročitao njegovu pripovijest *Prljavi vjetar* (*Musornyj veter*) daju nam jasno naslutiti da je autor pripovijesti sve samo nego “lagan” pisac. Naime, premda je pripovijest napisana “snažno i uvjerljivo”, ona, kako kaže Gor’kij u svom pismu Platonovu od 16. ožujka 1934, “po svom sadržaju graniči s mračnim bunca-njem”, te stoga nije vjerojatno da bi ju “bilo gdje mogli objaviti” (cit. prema Platonov 2011: 599). Nažalost, skeptičnost Gor’kog u pogledu objavljivanja *Prljavog vjetra* vrijedi ne samo za navedenu pripovijest nego i za veći dio Platonovljevih djela koja su nastajala krajem 20-ih i tijekom 30-ih godina prošloga stoljeća. Uzgred rečeno, ta su djela u cijelosti objavljena najprije na Zapadu, a tek mnogo godina nakon piščeve smrti i u matičnoj sredini. Razloge za to ne treba tražiti samo u ambivalentnosti Platonovljevih političkih stavova, ambivalentnosti koja utopiju nerijetko pretvara u distopiju (npr. u romanu *Čevengur*), a komediju u tragediju (npr. u drami *14 crvenih kućeraka* / *14 krasnyh izbušek*/). Platonovljeve rogo-batne rečenice s obiljem neobičnih jezičnih konstrukcija i sovjetskih kancelarizama, njegova “mitopoetska” imaginacija bliska folkloru, njegovo uporno traženje i nena-laženje smisla ljudskog postojanja unutar

postrevolucionarnog egzistencijalnog kaosa – sve je to dodatno doprinijelo činjenici da jedan od najznačajnijih sovjetskih pisaca za života nije bio lako prihvatljiv ni sovjetskoj cenzuri, a ni velikom dijelu široke publike. Pa ni danas se čitanje njegovih djela iz navedenog razdoblja ne bi moglo okarakterizirati kao opuštajuća razbibri-ga, jer iziskuje punu filološku pozornost i temeljito poznavanje kulturnopovijesnog konteksta i biografskih okolnosti u kojima je određeno djelo nastalo.

Utoliko je veća zasluga Hansa Günthera, jednog od vodećih svjetskih proučavatelja ruske avangarde i socrealizma, koji nam je u svojoj knjizi približio i protumačio upravo taj, po mom mišljenju najzanimljiviji dio Platonovljeva korpusa. Naime, Platonovljeva djela iz kasnih 20-ih i većega dijela 30-ih godina mogla su zbog svoje zakašnjele pojave na ruskoj književnoj sceni lako ostati pomalo neshvaćena ili posve zaboravljena izvan užih stručnih krugova. Premda se Günther u svojoj analizi navedenog materijala ograničio pretežno na problem apsurd-a, njegovo dugogodišnje bavljenje stvaralaštvom Platonova urodilo je cjelovitom slikom Platonovljeva stvaralačkog puta. A taj put, prema Güntherovim riječima, možemo zamisliti kao liniju obilježenu sve većim idejnim i estetskim udaljavanjem od službene sovjetske ideologije i sve snažnijim osjećajem rastućeg jaza između željene i stvarne slike postrevolucionarnog sovjetskog društva.

U sastav svoje knjige Günther je uključio šest tematski raznovrsnih poglavlja od kojih se sva osim prvog dijele na kraća pot-poglavlja, što uvelike pridonosi pregledno-sti knjige i mogućnosti izdvojenog čitanja odabranih dijelova. Autor započinje knjigu kratkim predgovorom u kojem najavljuje teme pojedinih poglavlja, a zaključuje je po-zamašnim trodijelnim popisom literature:

1. Djela Andreja Platonova, 2. Literatura na ruskom jeziku, 3. Literatura na zapadnim jezicima.

U prvom poglavlju Günther uočava sličnost revolucionara Stepana Kopenkina – jednog od glavnih likova Platonovljeva romana *Čevengur* – sa Cervantesovim vitezom tužnog lika. Poput Don Quijotea koji putuje zemljom na konju Rocinanteu u potrazi za junačkim djelima u ime svoje obožavane “dame” Dulcinee, i Kopenkin luta širokim ruskim prostranstvima na konju nazvanom “Proleterska sila” te u ime svoga idola Rose Luxemburg brani tekovine Revolucije od vidljivih i nevidljivih neprijatelja. Za obojicu je karakteristično “apsurdno zaobljaženje realnosti i groteskno herojstvo” (8) te, pred sam kraj života – gubitak iluzija o stvarnome svijetu. Günther nastoji odgovoriti na pitanje koji su sve motivi potaknuli Platonova da se pri oblikovanju Kopenkinova lika ugleda na Cervantesova Don Quijotea. Prema njegovu mišljenju, Platonov se inspirirao Cervantesom ponajprije pod utjecajem Turgenjevleva viđenja Don Quijotea kao čovjeka koji je za svoj nestvarni ideal spreman položiti život te koji zbog svog bezgraničnog entuzijazma i apsurdnog ponašanja posjeduje istovremeno i komične i tragične crte. Cervantesov utjecaj ogleda se, prema Güntheru, i u Platonovljevu odabiru karnevalesknog žanra menipejske satire za svoj roman, uslijed čega *Čevengur* izmiče realističkoj interpretaciji, a time i cenzuri. Günther se konačno podrobno osvrće i na političke prilike u zemlji, koje su se tijekom nastajanja romana (od 1925/26. do 1929) pogoršavale, a nesumnjivo su doprinijele tome da se u Kopenkinovu liku pojavi i nešto od donkihotovske mahnitosti. Naime, izvorne revolucionarne ideje u tom su razdoblju uslijed jačanja ideološkog dogmatizma i bujanja birokracije sve više

blijedjele i izobličavale se, pa je lako shvatiti Platonovljevu simpatiju za ludost Kopenkina u kojoj je opstala izvorna “ljepota revolucije” i buktio plamen revolucionarne misli. I u svom kasnijem stvaranju Platonov, kako zamjećuje Günther, rado pribjegava luckastim, uvrnutim i *jurdivim* likovima, jer mu oni poput Kopenkina omogućuju neizravnu, ali snažnu kritiku negativnih promjena u sovjetskom društvu.

U drugom poglavlju razmatra se funkcija glazbenih motiva u Platonovljevu stvaralaštvu s obzirom na promjene u društveno-povijesnom kontekstu u kojem su određena djela nastala. Nakon razdoblja od 1918. do sredine 20-ih, u kojem mladi revolucionarni pisac pod utjecajem proletkultovske estetike daje prednost “glazbi mašina” pred narodnom pjesmom, slijedi razdoblje u kojem, kako uvjerljivo pokazuje Güntherove analize romana *Čevengur*, pripovijesti *Iskop* (*Kotlovan*) i drame *Vergl* (*Šarmanka*), Platonov odbacuje ideju o nužnosti totalnog prekida s tradicijom u ime nove proleterske kulture. On, preciznije rečeno, počinje žaliti što autentičnu narodnu pjesmu sve više potiskuje ona komponirana koja je zajedno s marševima trebala podržavati duh optimizma i kolektivizma među širokim narodnim masama. U pripovijestima *Moskovska violina* (*Moskovskaja skripka*) i *Ljubav prema domovini ili putovanje vrapca* (*Ljubov' k rodine, ili putešestvie vorob'ja*), napisanima 30-ih godina, problematizira se pak, po Güntherovu sudu, sve teži položaj glazbenika, odnosno općenito umjetnika u uvjetima represivne kulturne politike Stalinova vremena.

U trećem poglavlju pomno se analiziraju tri Platonovljeva dramska teksta, *Budale na periferiji* (*Duraki na periferii*), *Osmrtica* / *Visoka napetost* (*Ob"javlenie o smerti* / *Vysokoe naprjaženie*) i *14 crvenih kućeraka* (*14 krasnyh izbušek*) koja su zbog svojih ide-

oloških “manjkavosti” ostala neobjavljena za autorova života. U njima se Platonov dotiče nekih politički eksplozivnih tema kao što je, na primjer, apsurdnost birokratskog rješavanja pitanja očinstva u prvoj drami, stvaranje novih ljudi od pripadnika stare inteligencije u drugoj, masovna glad i smrt djece od gladi u trećoj. Sva tri teksta, a osobito jezični apsurd, koji je najizrazitiji u prvome od njih, daju Güntheru dovoljno povoda da Platonova proglasi začetnikom sovjetskog teatra apsurdna.

U četvrtom poglavlju Günther donosi svoje tumačenje nedovršenog romana *Makedonski oficir* (*Makedonskij oficer*) i pripovijesti *Prljavi vjetar* koje je Platonov pisao u vrijeme svoje gotovo potpune isključenosti iz književnog života, što je pak postalo uzrokom njegove duboke egzistencijalne krize. I premda se zbivanja u prvome tekstu odvijaju u fiktivnoj srednjoazijskoj despotiji iz davne prošlosti, a u drugome u nacional-socijalističkoj Njemačkoj tridesetih godina prošloga stoljeća, nemoguće je ne povući paralele između tih izmišljenih pripovjednih svjetova i stvarne diktature Stalinova režima. U svakom slučaju, Platonov je, kako obrazlaže Günther, drastičnim prikazima gubitka razuma i ljudskosti pod pritiskom apsolutne moći majstorski oslikao psihopatologiju svakog totalitarizma.

Slijedi poglavlje sintetičkog karaktera koje već svojim naslovom “Platonov – apsurdist protiv vlastite volje” najavljuje Güntherovo viđenje Platonovljeve umjetničke evolucije, a ona – važno je naglasiti – nije ni započela ni završila poetikom apsurdna. Naime, Platonov je, kako svjedoče njegova rana publicistika i proza, u početku bio oduševljen pristalica Revolucije za koju je vjerovao da će uz oslanjanje na znanost i tehniku omogućiti pozitivnu preobrazbu svijeta. Kad se nakon Revolucije pokazalo da društveni razvoj ne ide u tom smjeru,

Platonov je, Güntherovim riječima, “bio izravno gurnut na poziciju apsurdistu” (103). Drugim riječima, elementi apsurdna pojavili su se u Platonovljevu stvaralaštvu tek u trenutku kad su stvarni događaji počeli vidljivo odstupati od njegove idealne slike sovjetskog društva. Platonovljevu poetiku apsurdna kao reakciju pisca na negativne pojave zaostalosti, birokratizma i ideološkog dogmatizma Günther sažeto analizira od njezinih ranih pojava u pripovijesti *Grad Gradov* (*Gorod Gradov*) i romanu *Čevengur* do njezinih najzrelijih ostvarenja u pripovijesti *Iskop* i dramskim tekstovima. Međutim, nakon što je Stalin 1931. oštro osudio njegovu pripovijest *Za dobrobit* (*Vprok*) i uskratio mu mogućnost objavljivanja, Platonovu je postalo savršeno jasno da mora odustati “od subverzivne poetike apsurdna s njezinim postupcima ironije i groteske, hiperbolizacije i paradoksalnog alogizma” (104) i okrenuti se razumljivijem, “normaliziranom” (104) umjetničkom izričaju sovjetskog književnog kanona. A tu nije moglo biti mjesta za apsurd u prikazivanju sovjetske stvarnosti. Uostalom, kako napominje Günther u predgovoru svojoj knjizi, taj je termin “u sovjetskoj književnoj kritici tabuiziran, nalazeći primjenu samo kad je riječ o ‘dekadentnim’ zapadnim književnim proizvodima” (6).

Što se pak tiče Platonovljeva koncepta apsurdna, Günther ga rekonstruira ponajprije analizom samih pišćevih djela, ali i usporedbom s konceptom apsurdna kakav su u svom stvaralaštvu realizirali oberiuti, od kojih je kod nas najpoznatiji D. Harms. Prema Güntheru, Platonov shvaća apsurd kao eklatantan otklon od smislenosti postojanja koju, za razliku od oberiuta, nikad ne poriče i načelno ne dovodi u pitanje. Junaci poput Voščeva (iz pripovijesti *Iskop*) i fizički i psihički pate zbog odsutnosti istine i smisla u svijetu koji ih okružuje.

Predstavnici institucionaliziranog diskursa nude im kao rješenje entuzijizam, kretanje i ideološku svjesnost, ali to su, kako naglašava Günther, samo “apsurdni surogati smisla” (102). Platonov, dakle, suprotno od oberiuta, besmislenost svijeta ne doživljava kao metafizičku datost, nego kao posljedicu vladajuće ideologije koja zamagljuje i izobličuje istinu.

Posljednje poglavlje knjige posvećeno je transformacijama sovjetskih arhetipova u Platonovljevu stvaralaštvu. U političkoj mitologiji Sovjetskog Saveza izgradio se tijekom vremena skup arhetipskih figura, među kojima su najznačajnije uloge pripale junaku, neprijatelju, ocu (očinsko načelo najčešće se utjelovljuje u Stalinu) i majci (majčinsko načelo prisutno je, na primjer, u pojmu *Rodina-mat*). Premda se na prvi pogled može učiniti da ovo zanimljivo Güntherovo istraživanje izlazi iz okvira osnovne teme, ono, posve obrnuto, omogućuje bolje shvaćanje Platonovljevih subverzivnih metoda, između ostaloga i njegove poetike apsurdna. Kratak osvrt na arhetipski par junaka i neprijatelja čini jasno vidljivim jaz koji dijeli platonovljevsku od službene verzije tih dviju arhetipskih figura. Kontemplativni čudaci, luralice, tragači za istinom i smislom u ulozi glavnih junaka Platonovljeve proze jako odudaraju od kanonske slike sovjetskog junaka kao aktivnog graditelja i borca. Uostalom, kako ističe Günther, izostanak junaka (*bezgerojnost*) tretira se “u socijalističkom realizmu kao istočni grijeh i doživljava kao obilježje autora poput Antona Čehova i drugih predstavnika ‘buržoaskog’ književnosti” (121). Upada u oči i izostanak arhetipskog neprijatelja u Platonovljevim djelima, pa njegovu negativnu ulogu najčešće preuzimaju dogmatičari i birokrati. “Uza svu simpatiju za Revoluciju, Platonov je shvatio da ‘izgradnja socijalizma’ ne propada zbog

neprestano spominjanih vanjskih neprijatelja sustava, već zbog uzroka imanentnih samom sustavu” (122), zaključuje Günther na kraju ovoga poglavlja, a ujedno i knjige.

Ako bi u okvirima ovog kratkog prikaza trebalo odrediti glavne dosege Güntherove knjige, onda bi na prvome mjestu valjalo istaknuti da je autor, istražujući Platonovljev književni korpus, obogatio pojmovni instrumentarij svojih analiza upravo pojmom apsurdna. Time je pokazao da taj pojam nije rezerviran samo za zapadnoeuropske pisce poput Becketta, Kafke ili Ionesca, nego se može primijeniti i na sovjetsku književnost. Usredotočivši se na sovjetski kontekst, Günther je nadalje upozorio i na načelnu razliku između platonovljevske i oberiutske poetike apsurdna. Kako je već rečeno, kod oberiuta ljudska potreba za smislom ostaje nezadovoljena zbog ontološke praznine koja se nalazi u temelju svijeta, a koja je prema ljudskim potrebama savršeno ravnodušna. Kod Platonova, naprotiv, za apsurd ne postoje metafizički razlozi jer on proizlazi iz konkretne društveno-povijesne situacije u kojoj je sve što proklamiraju aktualna politika i dogmatična ideologija u koliziji sa zdravim razumom i trezvenim pogledom na sovjetsku stvarnost. Važno je također napomenuti da Güntherovo tumačenje Platonovljevih svjetonazorskih ideja izbjegava svako pojednostavljivanje, tj. istovremeno uzima u obzir i iskrenu želju sovjetskog pisca da sudjeluje u izgradnji novog sovjetskog društva i njegovu gorku spoznaju da je Stalinov režim mnoge društveno značajne projekte osudio na neuspjeh i posve ih lišio smisla. Zbog toga Günther Platonova opravdano naziva “apsurdistom protiv vlastite volje”. No apsurd u Platonovljevim djelima nije vidljiv samo na tematsko-motivskoj, odnosno idejno-svjetonazorskoj razini tekstualne strukture, nego se realizira i na razini jezika. U tom

smislu Günther, polazeći od premise da je “pravi junak Platonovljevih djela njihov jezik” (53), nastoji u svojoj knjizi pokazati da upravo Platonovljeva nekonvencionalna i nestandardna upotreba jezika također pridonosi osjećaju apsurdna. U svakom slučaju, Güntherove interpretacije Platonova nisu nimalo plošne, nego su, zahvaćajući sve razine analiziranih djela, pronicljive i višeslojne. Na kraju nije naodmet istaknuti da će ova problemski intrigantna knjiga zasigurno privući čitatelje ne samo uvjerljivom

argumentacijom i iznimnom autorovom erudicijom nego i jasnoćom i preciznošću njegova izlaganja.

Živa Benčić

LITERATURA

Platonov, Andrej. 2011. *Ščastlivaja Moskva: Roman, povest', rasskazy*. Sost., podgotovka teksta, komentarii N.V. Kornienko. Moskva: Vremja.

VIKTOR ASTAFYEV THROUGH THE LENS OF PAST AND PRESENT RESEARCH. TWO ISSUES IN HONOUR OF THE CENTENARY OF THE WRITER'S BIRTH

Natalia Sergeevna Tsvetova (ed.). *V. P. Astaf'ev: Pro et contra. Lichnost' i ideino-khudozhestvennoe nasledie V. P. Astaf'eva v otsenkakh otechestvennykh i zarubezhnykh issledovatelei. Antologiya* (V. P. Astafyev: *Pro et Contra. The Personality and the Ideological and Artistic Legacy of V. P. Astafyev in Russian and Foreign Scholarship. An Anthology*), Sankt-Peterburg: Izd-vo RKhGA, 2024, pp. 800.

Natal'ia Vadimovna Kovtun (ed.). *Ekho Astaf'eva; aktual'nost' tvorcheskogo nasledia. K 100-letiiu so dnia rozhdeniia pisatel'ia* (Echoes of Astafyev: *The Relevance of His Creative Legacy. on the Centenary of the Writer's Birth*), Sankt-Peterburg: Izd-vo RKhGA, 2024, pp. 264.

The year 2024 marked the centenary of Viktor Astafyev's birth (1924–2001), a prominent Russian writer of the second half of the twentieth century. Astafyev is widely regarded as a central figure in Russian “village prose”, one of the most influential literary movements of the last century and is also credited as a pioneer of ecological prose in contemporary European literature. A veteran of World War II, he made a significant contribution to Russian military prose, consistently adopting a pacifist stance and offering an unflinching portrayal of the horrors of war. His work condemned both German Nazism and Soviet communism, a position that continues to provoke complex and often contradictory responses in contemporary Russia. This tension is particularly evident in two academic volumes published in Russia to mark the anniversary of his birth.

The first book under review, *V. P. Astaf'ev: Pro et contra. Lichnost' i ideino-khudozhestvennoe nasledie V. P. Astaf'eva v*